

УДК: 159.923.2

О. В. Колісник*Київський національний університет ім. Тараса Шевченка***ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ЛЮДИНИ**

Досліджується специфіка феномену самоідентифікації як сутнісного виміру буття людини. Розглядається й визначається особливість даного поняття, на ґрунті аналізу американських та західноєвропейських наукових інтерпретацій самоідентифікації, ідентичності, самості.

Ключові слова: самоідентифікація, ідентичність, самість, самоусвідомлення, інтерпретація.

Исследуется специфика феномена самоидентификации как сущностного измерения бытия человека. Рассматривается и определяется особенность данного понятия, на основании анализа американских и западноевропейских научных интерпретаций самоидентификации, идентичности, самости.

Ключевые слова: самоидентификация, идентичность, самость, самознание, интерпретация.

Investigate the specificity of the phenomenon of self-identification as a measure of the essential being of man. Considered and determined feature of the concept, categorical apparatus of this phenomenon, based on an analysis of American and Western European scientific interpretations of self-identity, identity, the self.

Keywords: selfidentity, identity, the self, selfconsciousness, interpretation.

Глибинним підґрунтям своєрідності феномену самоідентифікації постає проблема унікальності людського способу буття і пов'язаних із ним проблем внутрішньої саморефлексії й зовнішнього самовираження людини, оскільки саме специфіка людського життя визначає дане проблемне коло. Поняття ідентичності, самоідентифікації сутнісно плюральне, завдяки чому активно застосовується до різних аспектів сучасної реальності.

Для людини, індивідуальність і неповторність якої постулюється від народження власним ім'ям і правом, поняття самоідентифікації є надзвичайно актуальним й проблематичним через свою нестійкість і рухливість, виступаючи, за цієї умови, провідною і спрямовуючою самоконцепцією особи у мінливій системі сьогодення. Крім того, поняття ідентичності фактично стало симптомом кризи сучасного суспільства, оскільки самоідентифікація людини другої пол. ХХ – поч. ХХІ ст. є відкритою для будь-якого зовнішнього впливу, й перебуваючи під тиском техногенної бездуховної цивілізації, людина в таких умовах

відчуває потребу у збереженні та вираженні своєї духовності, шукаючи нових форм самоідентифікації себе.

Кожна людина усвідомлює на певному етапі свого розвитку свою самість (власне «Я»), систему своїх цінностей, пріоритетів. Цей внутрішній простір людини має відповідати її усвідомленим чи неусвідомленим потребам, якщо такого не відбувається, то можна говорити про кризу самоідентифікації чи ідентичності. У повсякденній реальності пошук життєвого сенсу та набуття свого власного «Я» може бути тимчасовим явищем, а може бути постійним.

Дослідження самоідентифікації у різних її проявах у сучасній західній та американській філософії, дозволяє нам віднайти нові значення даного феномену у сучасному світові, який позначений множинністю, мінливістю та суперечливістю й дозволяє знайти нові відповіді на такі питання: в якому значенні усвідомлюється ідентичність; як визначити ідентичність, самість, взаємини людського «Я» з іншими; «Я» це – прояви нашого тіла, моральних настанов, стереотипів соціуму, чи результат дії власної свідомості?

До останнього часу проблема самоідентифікації була менш актуальною для філософської рефлексії в Україні, виокремлюючи даний феномен лише у сфері соціальної самоідентифікації, ототожнюючи його із поняттями «самовиховання» та «національного самовизначення».

Метою даної статті є визначення феномена самоідентифікації на ґрунті аналізу наукових інтерпретацій самоідентифікації, ідентичності, самості американською та західноєвропейською філософською думкою у 2 половині ХХ ст.

Термін «самоідентифікація» увійшов до словника соціально-гуманітарних наук близько другої половини 70-х рр. ХХ ст. Широке розповсюдження й введення його у науковий обіг пов'язано із ім'ям австрійсько-американського філософа Е. Еріксона. Американський соціолог та філософ Е. Еріксон стверджував, що розвиток ідентичності спочатку полягає у синтезі ідентифікацій, які спостерігаються в процесі соціалізації. Пізніше виникають ідентифікації не з окремими людьми, а з малими і великими спільнотами, які також інтегруються до системи ідентичності. Згідно із Е. Еріксоном, про відчуття ідентичності свідчать три ознаки: відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості у часі; відчуття внутрішньої тотожності та інтегрованості у просторі; ідентичність переживається серед значущих інших: взаємовідносини й ролі допомагають підтримати і розвинути відчуття інтегрованої ідентичності, що триває у часі [9, с. 89].

Таким чином, Е. Еріксон, визначаючи за свідомістю самостійну роль в адаптації особистості до середовища на основі діалогу з цим середовищем, розуміє ідентичність як певну інтегративну структуру особистості, а ідентифікацію – як каталізатор активності людини по відношенню до значущих зовнішніх факторів у встановленні відношень між «Я» та «Іншим».

Проте, вперше у соціально-філософському аспекті проблематика самоідентифікації розробляється американськими філософами та соціологами Дж. Мідом та Ч. Кулі. Однак, у своїх роботах вони ще користуються більш традиційним терміном «самість», натомість «самоідентифікації». Дж. Мід за допомогою ідентичності визначає психологічний механізм включення людини до життєдіяльності суспільства, обґрунтовуючи свою думку, що свідомість та самоідентичність людини знаходить цілковитий вияв усередині символічної системи установок соціальної групи, як цілого, виступаючи істотно опосередкованими стосунками з іншими. Парадокс для філософа полягає в тому, що людина усвідомлює власну ідентичність лише в тому випадку, якщо дивиться на себе очима іншого. Людину, Дж. Мід розглядає під кутом зору ведення постійного діалогу із оточуючою соціокультурною дійсністю, через що й трактування ідентичності постає у нього, як «здатність дивитись на себе з боку» [3, с. 71].

Вчений розрізняє «Я-об'єкт», як результат самоусвідомлення, з одного боку, та дорефлексивне «Я», з іншого. «Я-об'єкт» формується завдяки тому, що людина є певною сукупністю «Я-версій» себе, які постають у вигляді певних можливостей саморозвитку, займаючи при цьому зовнішню позицію щодо себе. Дж. Мід вводить поняття «значущого іншого», який «продукує певний погляд на мою особистість і через це створює можливе «Я». Такий варіант, коли людина сприймає себе крізь призму «іншого», постає можливим лише тому, що специфіка людської самоідентифікації залежить від комунікації, під час якої і відбувається запозичення ролей та атрибутів «іншого» [3, с. 26]. За роллю, що визначається іншими, й яку людина природно приймає як свою, виявляють себе форми поведінки, що характерні для соціальної групи. Праці Ч. Кулі, так само, як і Дж. Міда належать до символічного інтеракціонізму, де самоідентичність розглядається філософом крізь призму теорії «дзеркального Я», відповідно якій, самовідчуття людини визначається відношенням до відчуття його самості іншою свідомістю, тобто соціальна самість для нього це дзеркальна самість, те що відображається у свідомості інших.

У ракурсі «фантому нормальності і фантому унікальності» розглядає проблему ідентичності І. Гофман, наступний представник американської соціологічної та філософської думки. Вчений вважає, що жодна людина у своєму житті не бажає бути зовсім непомітною і в той самий час зовсім і повністю відрізнятись від інших [2, с. 241]. Крім того, багато спільного у трактуванні ідентифікації можна знайти у даного автора і Дж. Міда. Так, поділяючи ідентичність на соціальну ідентичність (типизація людини іншими на основі атрибутів соціальної групи, до якої вона належить); особисту ідентичність (індивідуальні ознаки людини, як, наприклад, комбінація фактів і дат історії його життя); та Я-ідентичність (суб'єктивне відчуття індивідом своєї життєвої ситуації), вчений також вважає, що особиста ідентичність є соціальним феноменом,

оскільки, на думку філософа, інформація про факти життя людини відома її партнерам по комунікації й впливає на сприйняття власної ідентичності. І. Гофман запропонував модель взаємодії «Я» та оточуючого світу, яка представляє собою сукупність соціальних ролей «Я», що й є одночасно рефлексією на власні соціальні ролі [2, с. 295].

Наближається до такого розуміння ідентичності і англійський філософ та соціолог Е. Гідденс, що досліджує механізми впливу на особисту самоідентифікацію. Філософ приходить до висновку, що спочатку суспільство трансформує самоідентифікацію окремої людини через соціальні інститути, а потім останні зазнають змін домінуючих цінностей під тиском дій особистісних самоідентифікацій.

У другій половині ХХ ст. виникає більш глибоке дослідження питань, що пов'язані з аналізом самоідентифікації та її впливу на самореалізацію людини. Причому деякі дослідники розглядають дану категорію негативно, вважаючи що ідентичність сприяє дезінтеграції особистості, розколотості внутрішнього «Я». «Над нами панує все те, із чим ми ідентифікуємо себе. А ми можемо контролювати й панувати над тим, з чим ми себе деіндіфікуємо» [1, с. 28].

Так, наприклад, негативно оцінює процеси ототожнення себе із певними ідеями, цінностями Е. Фромм, розвиваючи при цьому точку зору З. Фрейда на дане поняття. Мотивом ідентичності, «уподібнення» за Е. Фроммом є страх перед самотністю, почуття відчуження, які породжують бажання позбавитись від власної індивідуальності шляхом повного занурення у зовнішній по відношенню до себе світ. Це, у свою чергу блокує вираження потенційних можливостей реалізації людської індивідуальності у світі, стає на заваді прояву індивідуалізації людської особистості й тому має бути подоланою в процесі розвитку людини. Філософ вважає, що ідеалом має бути свобода вибору між добром і злом, яка і складає основу відповідальності. Дана позиція свідчить про переведення процесу самоідентифікації зі сфери природного (несвідомого) до соціального контексту.

П. Рікер говорить, що «кожен має існувати як той самий у сенсі самості», розуміючи самість як основу присутності суб'єкта у світі [5, с. 350]. «Іншість з'єднана із самістю, свідчить про себе лише в розрізаних досвідах, відповідно до різноманітності побутування іншості» [5, с. 380]. Людина з'єднана з іншими через їх необхідне визнання себе, й необхідно визнає інших людей, постаючи через сприйняття «Іншого».

Відомий сучасний західноєвропейський філософ В. Хьосле, здійснює поділ «ідентичності» на формальну та реальну, розвиваючи при цьому думку П. Рікера про двозначність поняття «ідентичність». Формальна ідентичність є якістю кожного об'єкта. Реальна ідентичність притаманна лише емпіричним об'єктам і має різні форми в залежності від онтологічного статусу конкретного об'єкта, це збереження форми об'єкта у часі. Реальна ідентичність виявляє себе у єдності людського життя, його самоздійсненні, та є

результатом боротьби між формами, що знайшли втілення у матерії, з одного боку, і часовим виміром, з іншого. Збереження ідентичності, вважає філософ, є не даністю, а заданістю, й основою особистісної ідентичності виступає ідентичність між «Я» («Я»-суб'єктом) та самістю («Я»-об'єктом). Проте, відмінність між «Я» та самістю (the Self) є відносною: «Я» виступає початком, що спостерігає, самість – тим, за ким спостерігають. В. Хьосле звертає увагу на те, що «Я» сучасної людини навчилося спостерігати за своєю самістю і почуттями, так ніби останні були чимось відокремленим від «Я», навіть якщо це і не передбачає, що самість звільняється від своїх почуттів. До того ж, «Я» може спостерігати за своєю здатністю спостерігати, в цьому випадку те, що спочатку було «Я», перетворюється на самість» [8, с. 112–113]. «Я», за думкою філософа, також може ототожнюватись із самістю, тобто – те, що раніше було самістю, перетворюється на «Я». Таким чином, В. Хьосле вважає, що проблема ідентичності є проблемою ототожнення «Я» та самості.

Ю. Хабермас також вважає, що Я-ідентичність утворюється у взаємодії особистісної та соціальної ідентичності. Особистісна ідентичність забезпечує пов'язаність історії життя людини. Соціальна ідентичність забезпечує можливість виконувати різні вимоги всіх ролевих систем, до яких належить людина. Я-ідентичність виникає в балансі між особистісною і соціальною ідентичністю. Виключне значення для встановлення і підтримання цього балансу, зокрема, надається мові та технікам взаємодії. Під час комунікації людина прояснює свою ідентичність, намагаючись відповідати нормативним очікуванням партнера. У той самий час людина прагне до вираження своєї власної неповторності [7, с. 35].

У даному контексті ми розглядаємо ідентифікацію через переорієнтацію на структуру, що моделюється міжособистісним спілкуванням [інтерацією], яка розуміється філософом не просто як соціальна взаємодія [наприклад, як у Дж. Міда], але як глибинна змістовна комунікація в особистісно значущій її артикуляції.

З поступовим формуванням дискурсу постмодернізму через творчість таких мислителів, як Ж. Дерріда, Е. Левінас, Ю. Крістева, М. Фуко та ін., стверджується уявлення про багаторольовий, різноаспектний та плюральний прояв сучасної людини, яка позбавлена через таку варіативність точки опору, й тому через самоідентифікацію вона намагається знайти підстави для справжнього існування. У роботах Е. Макінтасера та Ч. Тейлора здійснюється аналіз етичного аспекту самоусвідомлення сучасної людини. Найгострішу проблему сучасності, вважає Ч. Тейлор, становить втрата контакту із узвичаєними інтерсуб'єктивними чинниками особи, такими як спільнота, традиція, життєво значущі людські стосунки, – і пов'язане із цим звуження кола значень, у межах якого і відбувається становлення самоідентифікації людини. Філософ також говорить про «хвороби сьогодення», які активно впливають на сучасну людську ідентифікацію [6, с. 49]. Мова йде, про

індивідуалізм, який внаслідок вилучення людини із цілісного світопорядку попередніх епох, перетворився на байдужість, прислухання лише до своїх приватних інтересів, та особистої користі, що виявляє себе і в таких наступних «хворобах», як експансія інструментального мислення, обмеження людської свободи в умовах політичної фрагментації суспільства та тиражування життєвих стандартів.

Х. Ортега-і-Гассет у публікації «Заглибленість у себе і зверненість назовні», демонструє сутнісну відмінність людини по відношенню до тварин, а саме: можливість звернення до себе, через наявність власного внутрішнього світу людського «Я». Для захисту даного твердження філософ наводить порівняння із тваринами, які, на його думку, живуть у постійному зверненні до іншого, оскільки тільки інший скеровує, змушує до дії, а людина має здатність віддалятися від світу на певний час, зосереджуватись та самозаглиблюватись, витративши, проте, на формування такої можливості не одне тисячоліття [4, с. 162–163].

Занурення у свій внутрішній світ як у простір власних значимих сенсів, що створюють «ідеї про речі», можливе лише за умови внутрішньої ідентичності людини, яка, за думкою Х. Ортега-і-Гассета, визначається тим, ким людина знаходить себе у дійсності, і, одночасно, згідно з якими ідеалами, у майбутньому, намагається проектувати себе у власне життя. У цій сфері внутрішнього світу заявляє про себе проблема ідентичності та самоідентифікації людини. Самоідентифікація в даному розумінні є узгодженням індивідуального із зовнішнім, орієнтацією на «Інше». Розробка категорії «Іншого», як невід'ємної умови процесів ідентифікації та самоідентифікації, почалася у напрямку філософії діалогу, де «Інший» розглядається як «Ти».

Узагальнюючи теоретичні підходи до ідентичності та самоідентифікації, що розглядалися у статті, зазначимо, що вони, по-перше, взаємодоповнюють одне одне, визначаючи різні складові функціонування досліджуваної проблеми, по-друге, що всі вони розглядають ідентичність як самовизначення соціального суб'єкта, а самоідентифікацію – як процес емоційного самоототожнення суб'єкта з образом «значущого іншого», й по-третє мають міждисциплінарний характер. Таким чином, враховуючи вище зазначене, можемо стверджувати, що самоідентифікація – є комплексною діяльністю людини по самовизначенню, самоусвідомленню себе, по відповідності самому собі. Тобто, це є співвіднесення себе як «Я» із істинним образом себе, що розкривається через суб'єктивне відчуття власної приналежності до різних соціальних спільнот, групових цінностей на ґрунті прийняття даних норм як власних, та стійкого емоційного зв'язку.

Відповідно до сказанного, самоідентифікація є процесом напрацювання образу «Я», й передбачає уяву як про істинне так і про хибне «Я». Це природньо відбувається під час пошуку самоідентичності. Необхідно зазначити, що історично склались три різних способи формулювання проблеми особистої ідентифікації:

тілесний, психологічний, когнітивний, який пов'язан із діяльністю свідомості, мозку. Так, представники сучасної аналітичної філософії Х. Патнем, Д. Сьорль, Т. Нагель, Д. Деннет та ін. через мовлення, феномени свідомості та інтенційності намагаються пояснити самість, свідомість, цілепокладання, творення значень, особистостісного в людині. «Свідомість, як і любов або гроші, є феноменом, який в значно більшій мірі залежить від понять, що асоціюються з ним. Хоча, як і любов, вона має розвинену біологічну основу, подібно грошам деякі з її найбільш суттєвих характеристик з'явилися всередині культури, а не просто якимось чином втілились у фізичних структурах» [10, с. 21].

Отже, самоідентифікація є одним з важливих механізмів формування «Я-концепції» людини та підґрунтям переструктурування самосвідомості. Суб'єкт самоідентифікації прагне проявити себе через персоніфікацію, обравши саме те, що, як йому здається, відповідає його ціннісним орієнтаціям, однак надто швидка заміна самоідентифікації призводить до безвідповідальності та байдужості.

Ідентичність – це властивість людини, яка пов'язана із відчуттям власної приналежності до цінностей певної групи у соціумі, і у той же час усвідомлення окремішності «себе» при будь-яких соціальних змінах.

Ідентичність представляє собою феномен, який виникає із діалектичного взаємозв'язку індивіда і суспільства. Теорії ідентичності завжди включені до більш загальної інтерпретації реальності.

Самість постає як процес усвідомлення власного існування, фіксація у свідомості власної сутності із подальшим самовизначенням. Вона є самим унікальним та неповторним суцям, що активно оформлюється під впливом зовнішньої дійсності, й репрезентує окремішність, унікальність у своїй специфічності. Усвідомлення самості відбувається під час власної інтенції свідомості тоді, коли ми нашоуємо на певне переживання самих себе.

Отже, поняття самоідентифікації, самості, ідентичності тісно пов'язані між собою, маючи в своїй основі інваріативність та багато спільного. Тому ми розглядаємо дані терміни, як близькі за значенням, що можуть замінювати та доповнювати одне одне, й вважаємо недоцільним проводити між ними чітку диференціацію.

Розуміння людиною самої себе залежить не тільки від того якою вона себе сприймає, але й від тих зразків, які нею наслідуються. Самототожність «Я» визначається одночасно тим, як людина себе бачить й ким би вона хотіла б себе побачити. Можна стверджувати, що самоідентифікація як механізм формування ідентичності виконує такі функції: відбір нових особистісних та соціальних цінностей в структуру ідентичності; переструктурування ідентичності відповідно до особливостей нових елементів, що увійшли до її структури; визначення індивідом значення та цінності нових елементів ідентичності та співставлення їх з попередніми соціальними цінностями, що також входять до структури ідентичності. Таким чином, це твердо засвоєний образ себе в усіх його зв'язках із зовні-

шнім світом, почуття адекватності та стабільного володіння власним «Я» незалежно від змін «Я» та ситуацій; це властивість людини до повноцінного вирішення завдань, що виникають на кожному етапі її розвитку. Традиційно самоідентифікація сприймається на таких рівнях як: професійна; сімейна; етнічна; регіональна; релігійна; політична; еволюційно-видова; гендерна; духовна. Самоідентифікація означає не тільки ототожнення людини з певною групою, але і процес розпізнання, тобто пошуку схожих ознак, що відповідають людині серед тих, якими володіє група. На індивідуальну діяльність зовнішні чинники діють через внутрішні умови. Самоідентифікація людини постає творенням єдності інтегрувань біоприродних ототожнень з духовним потенціалом розвитку. Пошук своєї самості це пошук зв'язків із буттям, гармонізація тотожності з буттям «Я». Це досягнення певної цілісності людиною. Ступінь усвідомлення власного «Я» залежить від життєвого циклу, людина на протязі свого життя проходить ряд етапів, кожному з яких належить певна ідентичність. Іntenційність свідомості, спрямованість рефлексії на себе допомагає людині у пошуку своєї самоідентифікації, осмисленні своєї самості, та сприяє подальшому формуванню людини.

На особистісну самоідентифікацію, чи формування образу «Я», здійснює свій вплив як соціокультурне оточення, про що вже говорилось, так і те, що складає її самість, стійка внутрішня структура. Отже, осмислення буття людини у світі неможливо без дослідження проблеми її самоідентифікації, ідентичності. Дана тема стосується і особистої і суспільної сфери людської діяльності, через що стає однією із провідних у філософії II полов. ХХ ст., яка стала орієнтуватися на онтологізацію самої людини, а у суспільстві все більшу значимість набуває увага до суб'єктивного, креативного, особливого, національного, індивідуального.

Бібліографічні посилання

1. Ассаджолі Р. Психосинтез / Р. Ассаджолі. – М.: Рефл-бук, 1997. – 320 с.
2. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. – М.: КАНОН-ПРЕСС, 2000. – 305 с.
3. Мид Дж. Г. Избранное: Сб. переводов / Дж. Г. Мид / Центр социал. научн.-информ. исследований. Отд. социологии и социал. психологии; Сост. и переводчик В. Г. Николаев. – М., 2009. – 290 с.
4. Ортега-и-Гассет Х. Углубление в себя и обращенность во вне / Х. Ортега-и-Гассет // Философские науки. – 1991. – № 5. – С. 158–173.
5. Рікер П. Сам як інший / П. Рікер. – К.: Дух і Літера, 2002. – 458 с.
6. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор. – К.: Дух і Літера, 2002. – 128 с.
7. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности / Ю. Хабермас / Вопр. филос.–1989. – № 2. – С. 35–40.
8. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хесле // Вопр. филос. – 1994. – № 10. – С. 112–123.

9. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Гардарики, 1999. – 255 с.
10. Dennett D. Consciousness Explained / D. Dennett. – Boston, Little Brown and Co, 1991. – 511 p.

Надійшла до редколегії 25.01.11

УДК 1.001.8:510.21

В. В. Кузьменко

*Национальная металлургическая академия Украины
(г. Днепропетровск)*

МАТЕМАТИЧЕСКИЙ СТРУКТУРАЛИЗМ КАК НАУЧНЫЙ ПОДХОД XX СТОЛЕТИЯ И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ТРАНСЛЯЦИИ В ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ

Розкритий онтологічний статус понять «основні структури» і «математичні топології» і, тим самим, показана неможливість редукції настільки абстрактного знання до рівня трансляції його в дидактичних процесах.

Ключові слова: методологічний підхід, математична абстракція, дидактичний процес.

Раскрыт онтологический статус понятий «основные структуры» и «математические топологии» и, тем самым, показана невозможность редукции столь абстрактного знания до уровня трансляции его в дидактических процессах.

Ключевые слова: методологический подход, математическая абстракция, дидактический процесс.

Ontological status of basic structures and mathematical topology is expanded.

Keywords: methodological approach, mathematical abstraction, teaching process.

Когда речь идет о математической дидактике, то следует выделить одно из основных ее положений. Дидактический процесс в отношении математики должен отражать основания, а также идеалы и нормы логической строгости современной математики. Но в дидактическом процессе указанные выше факторы должны не только находиться в соответствии с уровнем мыслительной деятельности обучаемых, но и способствовать его развитию.

При анализе методологического подхода к математике группы Н. Бурбаки автор ставит целью раскрыть онтологический статус